

КАТАСТРОФІЗМ СВІТОВІДЧУТТЯ ЗА ПОВІСТЮ С. АЛЕКСІЄВИЧ  
«ЧОРНОБИЛЬСЬКА МОЛИТВА (ХРОНІКА МАЙБУТНЬОГО)»  
І РОМАНОМ В. ДРОЗДА «ЛИСТЯ ЗЕМЛІ»:  
ЕЛЕМЕНТИ КОМПАРАТИВНОГО АНАЛІЗУ<sup>1</sup>

На межі ХХ і ХХІ ст. в українській і білоруській літературах виникла література нового типу, яка зафіксувала радикальні зміни в житті і свідомості людей, перегляд традиційних усталених істин та уявлень, переосмислення цінностей, трансформацію світогляду людини. Поява цих текстів безпосередньо пов'язана з аварією на Чорнобильській атомній електростанції. Для сучасних філософів, митців, культурологів Чорнобиль асоціюється не лише з соціотехноекологічною катастрофою, а насамперед стає символічною культурною подією й апокаліптичним текстом про відкладення кінця цивілізації, культури й людини в післяатомну добу. Усі ці трансформації в фізичному і духовному житті постчорнобильської людини прагнуть зафіксувати і письменники у своїх творах. До таких літературних текстів, на нашу думку, варто віднести повість С. Алексієвич «Чорнобильська молитва (хроніка майбутнього)» [1], яка за багатьма параметрами переплітається з романом українського письменника-шістдесятника В. Дрозда «Листя землі» [2].

Насамперед збігаються авторські задуми – донести до майбутніх поколінь правду про події відповідного історичного періоду, зафіксувавши спогади і враження простих людей, очевидців і учасників подій, передавши народне бачення ситуації, прагнення відтворити атмосферу епохи, дух часу.

По-друге, тривалий період роботи над художніми творами, адже обидва автори упродовж двох десятиліть збирали і фіксували свідчення. Задум роману «Листя землі» В. Дрозд указав у передмові до роману: «Справжній літописець свого буття – сам народ, письменник – лише вуста його... Десятиліттями я записував і збирав свідчення людей, які пройшли крізь великі випробування новітнього часу, їхні поривання і надії, їхні думи, досвід їхнього життя, нерідко – трагічний, духовний пошук народу – основа цього роману» [2]. С. Алексієвич так згадує про процес роботи над повістю: «Я довго писала цю книжку... Майже двадцять років... Зустрічалась і розмовляла з колишніми працівниками станції, вченими, медиками, солдатами, переселенцями, самоселами... З тими, для кого Чорнобиль – основний зміст їхнього світу, усе всередині і довкола отруєно ним, а не тільки земля й вода. Вони розповідали, шукали поради... ми думали разом... Часто вони спішили, боялись, що не встигнуть, я ще не знала, що ціна їхнім свідченням – життя. «Запишіть... – Повторювали. – Ми не все зрозуміли, що бачили, але хай зостанеться. Хтось прочитає і зрозуміє. Потім. Після нас...». Не даремно вони спішили, багатьох уже немає в живих» [1]. Отже, автори здійснили масштабну пошукову-збиральницьку роботу, накопичили великий корпус мемуарно-документальних матеріалів.

---

<sup>1</sup> Артыкул падаецца ў аўтарскай рэдакцыі.

По-третє, подібною є композиція творів, що складається із окремих частин, кожна з яких може сприйматися як самостійний, композиційно і сюжетно завершений текст. Так, повість С. Алексієвич складається з прологу і трьох розділів. У вступі авторка пропонує історичну довідку про наслідки аварії на Чорнобильській атомній станції для білоруських земель з періодичних видань («Народна газета», «Огоньок», збірник «Чорнобиль»), енциклопедичних довідників, Інтернет-видань 2002–2005 рр. Розділи «Чорнобильської молитви» написані у формі окремих монологів, тому повість не має наскрізного сюжету і є подібною до циклу репортажів. Авторами цих монологів є різні за віком, освітою, соціальним статусом люди: Зінаїда Євдокімівна Коваленко, самосіл; Петро С., психолог; Євгеній Олександрович Бровкін, викладач Гомельського державного університету; Аркадій Філін, ліквідатор; Сергій Гурін, кінорежисер; Геннадій Грушевой, депутат білоруського парламенту, голова фонду «Дітям Чорнобиля»; Слава Костянтинівна Фирсакова, доктор сільськогосподарських наук [1]. Респонденти діляться спогадами і враженнями, висловлюють власні судження про аварію на ЧАЕС і її результати, формулюють наукові й світоглядні концепції. О. Трухан визначає жанр твору як «роман-свідчення», бо характерною особливістю є входження факту в художній текст, жанрова дифузія, діалектика взаємодії традиційних і нових жанрів, що супроводжується взаємопроникненням і взаємозбагаченням. «Для художнього втілення катастрофічної ситуації в «Чорнобильській молитві» С. Алексієвич обрала оригінальну жанрову форму – «жанр голосів». «Роман свідчення» – прямий комунікативний акт між автором та очевидцями трагедії, деколи між самими респондентами, який породжує вищий тип діалогу – з читачем. Постать автора тут є надзвичайно важлива, адже формує текст, відтворюючи почуті інтерв'ю, автор кореспондує читачеві свою інтенцію: пропозицію подумати між минулим і майбутнім людства» [3]. Монологи в повісті розглядаємо як жанр літератури, оскільки зустрічаємо «монологи» кількох людей, інколи цілої групи, як зазначає автор – «народний хор», «солдатський хор». Таким авторським прийомом завершується кожний із розділів повісті, він є опозиційним до одноголосих роздумів (монологів). Кожен монолог має власну назву, яка безпосередньо пов'язана зі змістом, наприклад: «Монолог одного села про те, як кличуть душі з неба, щоб з ними поплакати і пообідати», «Монолог про те, що знайдеш дощового черв'яка, і куриця радіє, а те, що в чугунці кипить, теж не вічне», «Монолог свідка, у якого болів зуб, коли він бачив, як упав Христос і почав кричати», Монолог про те, що ми давно злізли з дерева і не придумали такого, щоб воно зразу росло колесом» [1]. Автор komponує ці розповіді-інтерв'ю, продумує логічність розташування матеріалу, використовує обрамлення, повтори, дзеркальну композицію. Твір починається і закінчується сповідями жінок – «самотнім людським голосом».

Роман «Листя землі» В. Дрозда за змістом також є збіркою свідчень. Авторське бачення свого задуму письменник окреслив так: «Бажаю того чи ні, але у «Листях землі» «творю суд» над цілою епохою – над найскладнішою, мабуть, у нашій історії сотнею літ. Але «творю суд» не від власного

імені, від імені духу, який у мені і мені надиктовує. Чий це дух – Майстра всесвіту, народу, самого життя? Дух цей вищий і значиміший, ніж я, я – тільки записувач, писар» [2]. Жанр твору «Листя землі» не можна визначити однозначно: Н. Колошук зазначає, що це «синтетичний, багатошаровий твір: елементи соціально-психологічного, соціально-побутового, символіко-фантастичного (міфологізованого) повісткування тут сплетені в одне ціле» [4, с. 155]. Усі події роману «Листя землі» подаються крізь призму народного світобачення: це не об'єктивне відтворення історичних подій, а своєрідно інтерпретована минувшина. Роман складається з окремих сюжетно-оповідних частин, котрі мають форму стилізованих сказань.

По-четверте, подібною є тематика й проблематика обох художніх творів. Зупинимось більш детально на повісті С. Алексієвич «Чорнобильська молитва (хроніка майбутнього)». Епіграфом до твору взяті слова М. Мамардашвілі: «Ми повітря, ми не земля» [1]. Уже в першому абзаці письменниці фактично формулює мету своєї праці: «... про Чорнобиль усі знають тільки у зв'язку з Росією й Україною. Ми ще повинні розказати про себе...» [1, с. 2]. У пролозі авторка характеризує шкоду, завдану білоруським землям і народу чорнобильською катастрофою; порівнює результати Другої світової війни й аварії на ЧАЕС; визначає обсяг постраждалої території; висвітлює судовий процес над «винуватцями» чорнобильської катастрофи [1, с. 3]. Вступна частина вирізняється офіційним, документальним характером, вона має форму довідки. Матеріал подається об'єктивно, відсторонено, автор не подає власних коментарів, чи роздумів. На прийомі контрасту побудована друга частина вступу, що має назву «Самотній людський голос» і характеризується інтимним, відвертим характером. Це розповідь-сповідь Людмили Ігнатенко, дружини загиблого пожежника Василя Ігнатенка. Монолог супроводжується авторськими коментарями про поведінку оповідача, наприклад: «Мовчить», «Закриває обличчя руками і мовчить», «Замовкає надовго» [1, с. 5–12].

Оповідачка розподіляє своє життя на дочорнобильське, яке позначене коротким щасливим подружнім життям, і післячорнобильське, коли, будучи на шостому місяці вагітності, упродовж чотирнадцяти днів вона доглядала ураженого радіацією чоловіка й інших п'ятьох пожежників в лікарні. Читача вражають натуралістичні описи змін людського організму під дією радіації, проте найбільше шокує самозреченість жінки, яка заради любові пожертвувала власним здоров'ям, життям своєї ненародженої дитини.

Третя частина прологу має назву «Інтерв'ю автора з самою собою про пропущену історію і про те, чому Чорнобиль ставить під сумнів нашу картину світу». С. Алексієвич розглядає аварію на ЧАЕС як початок нової історії, бо 26 квітня 1986 року стала кульмінаційним моментом історії: «За одну ніч ми перемістились в інше місце історії. Здійснили стрибок в нову реальність, і вона, ця реальність, виявилася вище не лише наших знань, а й нашої уяви... Порвалася лінія часу» [1, с. 16].

Однією з тем «Чорнобильської молитви» є доля простої людини в умовах постчорнобильського світу. Особливу увагу приділяє письменниці описові відчуттів чорнобильської людини, особливостям сприйняття усіма

іншими чорнобильцїв: «Мені здається, що ви розглядаєте мене ... Просто спостерігаєте. Запам'ятовуєте. Йде якийсь експеримент над нами. Всім цікаво. Не можу позбавитись цього відчуття...» [1, с. 61].

Опитані згадують у своїх сповідях про відчайдушність і героїзм радянських людей під час боротьби з наслідками аварії. Досить часто вони працювали без захисного спорядження, не дбаючи про власне здоров'я, не думаючи про матеріальні цінності, не знаючи про можливі наслідки для організму.

Усі респонденти відчувають нерозривний зв'язок із землею своїх батьків. Вони тяжко переживають розлуку, деякі повертаються до рідних домівок («Удень ми жили на новому місці, а вночі на батьківщині. Уві сні» [1, с. 91]). На нашу думку, тут виявляється така риса ментальності й філософування східнослов'янських людей, як антеїзм (віра в те, що людина черпає силу й життєву насагу від рідної землі). Подібні ідеї знаходимо в романі «Листя землі» Володимира Дрозда, де поліщуки наголошують на тому, що їхнє життя зосереджене довкола рідного краю, там, де знаходяться могили пращурів, де закопана пуповина [2]. Герої «Чорнобильської молитви» формулюють свою концепцію буття: «Хай вона отруєна, з радіацією, проте це моя батьківщина. Ніде ми більше не потрібні. Навіть пташці своє гніздо миле» [1, с. 27].

Усіх турбує подальша доля рідної землі, шляхи її реабілітації. Слава Костянтинівна Фирсакова, доктор сільськогосподарських наук, пропонує рекомендації щодо ведення господарства на забруднених територіях, раціоналізації господарської діяльності: «Усі довкола кричать: на цій землі жити не можна. А я відповідаю – можна. Потрібно навчитись на ній жити. Мати мужність. Закриймо забруднені території, обнесемо дротом (третину країни!), покинемо й втечемо. Землі у нас ще багато. Ні! З одного боку наша цивілізація антибіологічна, людина найстрашніший ворог природи, а з іншого боку, вона – творець. Перетворює світ. ...» [1, с. 81].

**Висновки і перспективи подальших досліджень.** Отже, твори С. Алексєвич і В. Дрозда мають багато точок дотику, зокрема: основним принципом організації тексту в обох творах є діалогізм; у творах спостерігається поєднання документального та епіко-художнього жанру; присутність ефекту документальності дала змогу авторам продемонструвати відчуття особистої причетності до зображуваних подій. Через призму людських переживань письменники висвітлюють об'єктивну картину доби та на філософському рівні осмислюють проблеми суспільства.

## ЛІТЕРАТУРА

1. *Алексєвич, С.* Чернобыльская молитва (хроника будущего) / С. Алексєвич [Електронний ресурс] – Режим доступу : // <http://www.alexievich.org>.
2. *Дрозд, В.* Листя землі : роман / В. Дрозд. – К. : Укр. письменник, 1992. – 559 с.

3. Трухан, О. Діалогізм як визначальна риса в жанровій структурі роману В. Забитко «Невмите небо» та «роману-свідчення» С. Алексієвич «Чорнобильська молитва : хроніка майбутнього» [Електронний ресурс] / О. Трухан. – Режим доступу : // [http : www.ellic.pu.if.ua](http://www.ellic.pu.if.ua).

4. Колошук, Н. Про поетику роману В. Дрозда «Листя землі» / Н. Колошук // Літературознавство. Бібліографія. Інформатика: Доповіді та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. – Харків : Око, 1996. – С. 154–156.

**Т. В. Міхнюк (Мінск)**

## ПРАБЛЕМА ЗЯМЛІ Ў ТВОРАХ Я. КОЛАСА «НОВАЯ ЗЯМЛЯ» І І. МЕЛЕЖА «ПАЛЕСКАЯ ХРОНІКА»

Паэма «Новая зямля» Якуба Коласа – класіка беларускай паэзіі, найвялікшае дасягненне аўтара. Менавіта там знайшлі адлюстраванне старонкі асабістай біяграфіі паэта, выяўлены яго пачуцці, імкненні, ідэалы, спадзяванні. Сам аўтар называў паэму аўтабіяграфічным творам. І гэта сапраўды так. Паэт абапіраўся на рэальныя факты, якія добра ведаў, выкарыстоўваў свае шматгадовыя назіранні за жыццём працоўнага сялянства. Толькі веданне жыцця народа, яго думак і імкненняў забяспечыла магчымасць Я. Коласу стварыць рэалістычны твор, вобразы якога маюць абагульняючае значэнне.

Па маштабнасці тэматыкі і багаццю жыццёвага зместу паэма «Новая зямля» амаль не мае роўных паэм у беларускай літаратуры. Гэта эпічны твор аб лёсе сялянства, аб яго шляхах да волі і шчасця. У паэме аўтар з усіх бакоў адлюстраваў прыроду, жыццё народа, яго працу, побыт, псіхалогію. Таму даследчык творчасці Я. Коласа А. Я. Міхневіч называе паэму «энцыклапедыяй жыцця беларускага сялянства канца XIX ст.» [1, с. 2].

Галоўныя героі паэмы – простыя сяляне. Яны мараць набыць кавалачак зямлі, пабудаваць хату, жыць, працуючы на сваім надзеле, гадаваць дзяцей. На працягу ўсяго твора галоўныя героі задаюць сабе пытанне: як вызваліцца з-пад панскай улады і здабыць сабе шчасце. Яны жывуць у няволі, церпяць прыгнёт і таму самае дарагое і моцнае іх жаданне – гэта свабода і зямля.

Зямля нібы магнітнае поле, вакол якога групуюцца, да якога цягнуцца ўсе героі абодвух твораў. Іван Мележ выключна глыбока, моцна, ніколькі не ўступаючы ў гэтым плане ні Якубу Коласу, ні Кузьме Чорнаму, развіваючы іхнюю традыцыю, паказаў арганічную, як бы нават стыхійную, сувязь селяніна з зямлёю.

Калі параўнаць герояў твора Якуба Коласа і герояў Івана Мележа, можна сказаць з упэўненасцю, што адзіным сэнсам іх жыцця з'яўляецца зямля. Зямля для Васіля Дзятла – яго жыццё, радасць і гора, светлыя мары і горкія пакуты. Зямля – ён сам. Так жа адносіцца да зямлі і Міхал. «Усе сілы чалавека – у зямлі, – разважае Васіль. – І сіла ўся, і радасць. Няма зямлі – няма, лічы, чалавека» [2, с. 15].